

ПОСИЛАННЯ

1. «В Українській Церкві велика була духовна сила...»: Становлення Української автокефальної православної церкви в описах самовидців та учасників церковно-визвольного руху на Сіверщині та в Середньому Подніпров'ї. 1917–1925 рр. / Упорядник, автор вступної статті А.Л. Зінченко; археографічна підготовка документів та археограф. передмова, покажчики І.М. Преловської. – Ніжин, 2012. – 352 с.
2. Ємельянов В., Кулик В. До історії Української автокефальної православної церкви на Ніжинщині (добірка документів) // Ніжинська старовина. – 2010. – Вип. 9(12). – С. 163–174.; Ємельянов В., Кулик В. До історії Української автокефальної православної церкви на Ніжинщині (добірка документів) // Ніжинська старовина. – 2011. – Вип. 11. – С. 120–130.
3. Церковно-визвольний рух на Чернігівщині в 1920-х роках / Редактор-упорядник В.І. Моренець. – Видавець ПП «Медобор-2006», 2016. – 206 с.
4. Глухенький А. Становлення та діяльність релігійної громади Української автокефальної православної церкви у Борисоглібському соборі м. Чернігова у 20-х роках ХХ століття / А. Глухенький // Сіверянський літопис. – 2017. – № 4. – С. 116–122.
5. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської області), ф. Р-15, оп. 1, спр. 69, 31 арк.
6. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року. Документи і матеріали / Упорядники Г.М. Михайліченко, Л.Б. Пилявець, І.М. Преловська. – Київ-Львів: «Жовква», 1999. – 560 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3984, оп. 1, спр. 197, 119 арк.
8. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 року. Документи і матеріали. Серія «Джерела з історії Церкви в Україні», кн. 2 / Упорядники С.І. Білокінь, І.М. Преловська, І.М. Старовойтенко. – К.: Оранта, 2007. – 698 с.
9. Держархів Чернігівської області, ф. Р-67, оп. 1, спр. 37, 704 арк.
10. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – 1008 с.
11. Держархів Чернігівської області, ф. Р-67, оп. 1, спр. 278, 14 арк.
12. Держархів Чернігівської області, ф. Р-67, оп. 1, спр. 104, 367 арк.
13. Зінченко А.Л. Павловський Іван Данилович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Pavlovskiy_Ivan.
14. ЦДАВО України, ф. 3984, оп. 3, спр. 468, 51 арк.
15. Держархів Чернігівської області, ф. Р-67, оп. 1, спр. 377, 103 арк.
16. Ємельянов В., Кулик В. До історії Української автокефальної православної церкви на Ніжинщині (добірка документів) // Ніжинська старовина. – 2010. – Вип. 9(12). – С. 163–174.
17. Білокінь С.І. Міхновський Юрій Михайлович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Mikhnovskiy_Yu_M.

Глухенький А.А. Черниговские архиереи Украинской автокефальной православной церкви в 20-х годах XX века
В статье речь идет о деятельности Черниговских архиереев УАПЦ в 20-х годах XX века. Освещается процесс существования Борисоглебского собора как кафедрального храма Черниговской епархии УАПЦ.

Ключевые слова: Украинская автокефальная православная церковь (УАПЦ), Борисоглебский собор, Всеукраинский православный церковный совет (ВПЦС), архиепископ Юрий Михновский, архиепископ Черниговщины Иван Павловский, епископ Александр Червинский.

Hlukhenkyi A.A. Chernihiv eparches of Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in 1920s

The article is devoted to the activity of Chernihiv eparches of UAOC in 1920s. The existence of St. Boris and Hlib's Cathedral as metropolitan church of Chernihiv diocese of UAOC.

Key words: Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC), the Cathedral of St. Boris and Hlib, all – Ukrainian Orthodox Church Council, archbishop Yuriy Mikhnovskiy, Chernihiv archbishop Ivan Pavlovskiy, bishop Oleksandr Chervinskyi.

01.03.2018 р.

УДК 271.2-523.41(477.51-25)(091) «1920/1933»

О.М. Ванжула

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКИЙ СОБОР У 1920-х – НА ПОЧАТКУ 1930-х РР.

Стаття присвячена маловивченому періоду з історії чернігівського Спасо-Преображенського собору – 20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст. Розглянуті основні етапи змін функціонального призначення та ролі собору в міському середовищі Чернігова в контексті антирелігійної політики радянської влади.

Ключові слова: Спасо-Преображенський собор, православна церква, соборна громада, Чернігів, Чернігівський державний заповідник, радянська влада.

1920-ті – початок 1930-х років ХХ ст. були доволі складним періодом вітчизняної історії, коли відбувались кардинальні зміни суспільного ладу країни, сталої міської культури українців. В цей час запроваджувались нові радянські стандарти, засоби масової комунікації, відбувалось усупільнення побуту та форм проведення дозвілля, утверджувались нові духовні цінності та орієнтири радянського суспільства. Здобуття Україною незалежності на початку 1990-х р., будівництво демократичної держави призвело до зняття ідеологічних обмежень у вивченні церковної історії та церковно-державних стосунків у всеукраїнському та регіональному масштабах [1].

Дослідження маловідомих сторінок з історії чернігівського Спасо-Преображенського собору в 1920-х рр. було розпочато нами у книзі «Спас Чернігівський» [2, с. 158–166]. Окремі питання взаємовідносин православної громади Спасо-Преображенського собору з органами радянської влади у 20-х рр. ХХ ст. були висвітлені в публікаціях документів Державного архіву Чернігівської області, статтях О.О. Тригуба, О. І. Травкіної [3]. Доля кафедрального Спасо-Преображенського собору за часів гострого міжконфесійного протистояння, яке розгорнулось у 1920-х рр., була розглянута нами у відповідній тематичній розвідці [4]. Опрацювання архівних документів та друкованих видань цього часу дає можливість прослідкувати зміни функціонального призначення та ролі старовинного собору у міському середовищі.

Після встановлення радянської влади в Чернігові (листопад 1919 р.) були започатковані процеси, що призвели до змін у матеріальній й духовній сферах життя городян. Змінюється структура міського простору, функціональне призначення дореволюційних установ, відбувається перейменування площ та вулиць. Кафедральні Спасо-Преображенський та Борисоглібський собори разом із соборною дзвіницею (сучасна будівля Колегіуму) були окрасою головної святкової площі Чернігова – Соборної, де відбувались хресні ходи, урочисті загальноміські церемонії та військові паради. За часів більшовицької влади вона зберегла своє призначення, хоча й отримала нову назву – площа Диктатури пролетаріату. Новоутворені радянські свята, демонстрації, мітинги на площі стали характерними ознаками повсякденного життя городян [5, с. 108–109].

В цей час відбуваються зміни і в релігійному просторі міста. Розпочинається активний наступ на церкву як суспільну інституцію. Загальноросійський декрет про відокремлення церкви від держави та школи (1918 р.) й аналогічний декрет РНК УСРР від 22 січня 1919 р. стали програмними документами радянської влади в релігійному питанні. Вимога відокремлення церкви від держави передбачала ідейну боротьбу з релігією, яка, у свою чергу, була складовою частиною класової боротьби [4, с. 94]. Відповідно до декретів 20 березня 1919 р. було видано постанову Чернігівського повітвиконкому, яка зобов'язувала усі парафії об'єднатись в релігійні громади і зареєструватись. Служителям культу разом із членами громади до 1 квітня 1919 р. потрібно було надати до юридичного відділу повітвиконкому описи всіх золотих, срібних культових речей та творів мистецтва, які перебували в їхньому користуванні [6, с. 18]. 16 липня 1919 р. при чернігівському губвиконкомі була створена Міжвідомча комісія з ліквідації майна церковних, монастирських та інших релігійних установ, яка передала будівлі кафедральних Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів із усім церковним майном у користування потужній Соборній приходській громаді, що нараховувала понад 2000 вірян [7, арк. 19]. Реєстрація громад у Чернігові продемонструвала значний вплив Російської православної церкви (далі – РПЦ), панівної конфесії на теренах колишньої імперії.

Приходська рада кафедральних соборів влітку 1919 р. звернулась до комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва з пропозицією проведення ремонтних робіт у обох соборах та надіслала кошторис на суму 217076 руб. 56 коп. [8, арк. 57]. Кафедральному собору належали цінні банківські папери на загальну суму 114173 рублів, ліквідаційну вартість від яких сподівались використати на ремонт [8, арк. 57]. Однак посилення позицій церкви не входило до планів радянської влади, тому ця ініціатива залишилась на рівні бюрократичного листування.

У червні 1921 р. відбулась чергова перереєстрація та затвердження статуту Другої соборної православної громади при кафедральних соборах [8, арк. 2–4]. Головою Ради громади було обрано педагога, науковця Олексія Павловича Фльорова (1866–1954) – сина колишнього протоієрея кафедрального собору Павла Миколайовича Фльорова [4, с. 95–96]. Соборна громада залишалась однією з найбільших у місті, хоча й зменшилась до 1500 вірян [4, с. 96]. При ній було створено сестринство, головне завдання якого полягало у об'єднанні парафіянок собору для служіння у кафедральному соборі. Джерелом утримання сестринства були добровільні пожертви вірян, кошти від православних лекцій-концертів, кухляний та тарільчаний збори. Братський кухоль містився в постійному місці, відведеному біля чудотворної Репицької ікони Богородиці у Спасо-Преображенському соборі [4, с. 96]. До типової угоди від 20 червня 1921 р. додавався опис обох соборів та «священних предметів

и вещей находящихся в сих церквах» [9, арк. 1]. Срібні речі у списку мали особливу позначку червоним олівцем.

Голод у Поволжжі 1921–1923 рр. став приводом до масового вилучення цінностей, який перетворився на справжнє пограбування церкви. Трагічна доля спіткала багато творів сакрального мистецтва. Зокрема, срібна рака Феодосія Чернігівського, відповідно до рішення губвиконкому від 31 жовтня 1921 р., була оцінена в 41 млн. 900 тис. рублів та вилучена на користь держави [6, с. 312]. На шпальтах газети «Красное знамя» упродовж 1922 р. регулярно друкували звіти з конфіскації майна церков та монастирів. Лише у Спаському соборі з початку кампанії до 9 травня 1922 р. комісія з вилучення цінностей конфіскувала різноманітних виробів зі срібла загальною вагою 9 пудів 15 фунтів [10, с. 1].

Партійна стратегія церковного розколу повинна була остаточно похитнути позиції православної церкви. Новостворена парафія Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ), підтримана губвиконкомом, претендувала на майно та приміщення кафедрального Борисоглібського собору, що на той час перебували у користуванні Другої соборної громади (РПЦ) [4, с. 101]. За сталою традицією теплий Борисоглібський собор використовували для проведення богослужінь у осінньо-зимовий період, адже опалювальна система у Спасо-Преображенському соборі не працювала. Влада навмисно надала у користування українській громаді спірний храм. 30 вересня 1921 р. було укладено роздільний акт. Втім, в акті приймання не була зазначена жодна ікона без срібних шат у самому Борисоглібському соборі, печері Феодосія, в архіві, який містився у вівтарній частині храму. Саме це стало приводом для суперечок та войовничого протистояння громад, що тривали до 1923 р. [9, арк. 44–46 зв.].

З 1922 р. місцеві губліквідкоми були переведені у підпорядкування НКВС, який поставив перед місцевою владою вимогу розриву попередніх договорів між державою та релігійними громадами. Нові угоди укладали лише з представниками групи «Живої церкви» (обновленської) – єдиної провладної конфесії, що отримала всебічну підтримку влади під час чергової кампанії перереєстрації в 1922–1923 рр. [11, с. 182]. Як наслідок, в 1923 р. не було укладено угоду із Другою соборною громадою. Відтак, Спасо-Преображенський собор передали у користування малопотужної обновленської громади. У звіті Чернігівської ліквідаційної комісії за серпень 1924 р. зазначалось про повний занепад обновленського руху в губернії. Однак в Чернігові діяли дві обновленські громади: Спасо-Преображенська та Єлецька (Успенська), очолювані єпархіальним керівництвом. Служіння відбувалось лише в Єлецькій громаді, адже в соборі тривали археологічні розкопки [12, арк. 330 зв.].

Архітектурно-археологічні дослідження Спасо-Преображенського собору влітку 1923 р. під керівництвом М.О. Макаренка та І.В. Моргілевського ускладнили про-

цес використання храму для потреб обновленської громади, хоча розкопки проводилися таким чином, щоб дати можливість проводити церковні служби у бічних вітварях [13]. Дослідження підтвердили непересічне значення собору для світового культурного надбання. Стан пам'ятки вимагав проведення невідкладних ремонтних робіт, які малопотужна обновленська соборна громада не могла забезпечити, а відтак представники старослов'янської громади (РПЦ) намагались повернути Спасо-Преображенський собор із дзвіницею у власне користування. У заяві громади від вересня 1925 р. зазначалось, що собор поступово приходить до занепаду, навіть при побіжному огляді було виявлено відсутність переважної більшості скла у вікнах, нестачу багатьох віконних рам, повне руйнування тиньку на значній площі стін, протікання даху. Зробити капітальний ремонт, на думку дописувачів, було під силу лише потужній православної старослов'янській громаді [14, арк. 160–160 зв.]. Відтак, у грудні 1925 – лютому 1926 рр. у Спасо-Преображенському соборі були зареєстровані як старослов'янська (170 осіб), так й обновленська (50 осіб) громади, які постійно ворогували [4, с. 103]. Задля послаблення авторитету РПЦ влада використовувала практику надання спільної культової споруди ворогуючим громадам, яка ділилась навпіл. В ідеологічному плані жодна конфесія, провладна чи опозиційна, взагалі не вписувалась у радянську концепцію побудови в майбутньому атеїстичного суспільства. Активний процес нищення церкви як суспільної інституції, репресії проти православного духовенства призвели до масового закриття культових споруд упродовж 1924–1927 рр., водночас, потрібно було вирішити подальшу долю сакральних пам'яток.

Незважаючи на значні соціально-економічні труднощі, 1920-ті рр. були періодом значного піднесення вітчизняної історичної науки, коли дослідженню проблем регіональної історії приділили увагу такі провідні вчені, як М. Грушевський, П. Тутковський, Д. Багалій, І. Моргілевський, М. Макаренко та ін. Краєзнавчий рух охоплював різні верстви суспільства та був однією з найдемократичніших сфер його розвитку. Характерною рисою часу стала поява великої кількості музеїв різного профілю у великих містах і на периферії. Чернігів традиційно зберігав славу міста, яке мало неабиякі здобутки у вивченні та збереженні багатовікової історико-культурної спадщини. Провідну роль у наукових та пам'яткоохоронних товариствах міста відігравали такі досвідчені фахівці, як В. Шугаєвський, А. Верзилов, Я. Жданович, В. Дроздов, С. Баран-Бутович та представники більш молодого покоління дослідників: В. Дубровський, П. Смолічев, В. Єфимовський та ін.

Первісну реєстрацію найбільш значимих пам'яток культури розпочали у травні 1926 р., не чекаючи наслідків генерального обліку в масштабі УСРР [15, с. 10–15]. Всі пам'ятки були розділені на три категорії: археологічні, архітектурні, меморіальні та історико-революційні. Окрім

того, вони розподілялись на пам'ятки республіканського та місцевого значення. Упродовж 1927–1929 рр. НКО УСРР надіслав до всіх окружних виконавчих комітетів списки пам'яток республіканського значення. Спасо-Преображенський, Успенський та Троїцький собори в 1927 р. були вилучені із користування релігійних громад та передані у відання Чернігівського історичного музею під загальним керівництвом Народного комісаріату освіти в сфері охорони пам'яток [16, арк. 139]. До Чернігівського окривкомкому в квітні 1927 р. надійшов для розгляду та вивчення проект постанови «Про оголошення будинків Спасо-Преображенської, Єлецької Успенської та Троїцької церков у Чернігові історико-культурними пам'ятками всеукраїнського значення» [16, арк. 139]. Чернігівські історики та пам'яткоохоронці активно долучились до його обговорення. Молодий історик Василь Васильович Дубровський, колишній секретар комісії із дослідження чернігівських Спасо-Преображенського (1923–1924 рр.) та Успенського соборів (1924–1926 рр.), член історичної секції ВУАН у відповідній записці до Наркомату освіти зазначав, що відповідно до розпорядження НКВС № 34039 від 22 лютого 1927 р. «через виключне значення Спасо-Преображенська, Єлецька Успенська та Троїцька церкви не були передані у користування релігійним громадам. Між тим, ті будинки, що залишилися таким чином без усілякого безпосереднього догляду, вимагають заходів щодо охорони і ремонту їх» [16, арк. 141]. Історик навів стислу історичну довідку про пам'ятки, наголосивши на їх значенні для світового культурного надбання: «Безумовно всі ці три пам'ятки являються чудовими зразками староукраїнської будівельної техніки, джерелом до вивчення історії української матеріальної культури. Вони стоять своїм значенням на одному рівні із такими пам'ятками, як Реймський собор, Notre Dame de Paris, собор в Ахені й інші. УСРР має не гірші зразки матеріальної культури, ніж Західна Європа. Охорона її – справа національного значення. Оскільки охорона їх в порядку здачі релігійним общинам недостатня, треба негайно передати їх, як історико-культурну пам'ятку всеукраїнського значення, Наркомату освіти (по Укрнауці)» [16, арк. 142–142 зв.]. В. Дубровський наголосив, що в Чернігові були ще дві церкви великокнязівської доби: Іллінська (60-ті рр. XI ст.) і П'ятницька (XII ст.), але передавати їх у безпосереднє відання Наркомату освіти не було потреби, адже їх недоторканність релігійними громадами не викликала сумнівів, а охорона церков відбувалась на загальних засадах відповідно до постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 р. «Про пам'ятки культури й природи» [16, арк. 142 зв.].

До обговорення проекту постанови долучився директор Чернігівського державного музею М.Г. Вайнштейн. Він запропонував додати до переліку пам'яток всеукраїнського значення Катерининську церкву (XVIII ст.) – надзвичайно цінну пам'ятку «українського бароко», дзвіницю та цегляні мури колишнього Єлецького монастиря, мазепинську Введенську церкву Троїцького монасти-

ря XVII ст. із «мазепинським» іконостасом та всю монастирську садибу, оточену цілим кільцем старовинних будинків та споруд [16, арк. 144]. Проте, ані пропозиції В.В. Дубровського, ані М.Г. Вайнштейна щодо розширення переліку пам'яток не були враховані владою. Відтак, 8 травня 1929 р., згідно із постановою РНК УСРР, лише будівлі Спасо-Преображенського, Успенського та Троїцького соборів м. Чернігова оголосили історично-архітектурними пам'ятками всеукраїнського значення, підпорядкованими Народному комісаріату освіти [16, с. 244–245]. Всього в УСРР було створено 9 заповідників [15].

В місцевій пресі упродовж 1929 р. тривало обговорення подальшого використання пам'яток заповідника. Особлива увага приділялась Спасо-Преображенському собору XI ст. Директор Чернігівського державного музею та за сумісництвом перший вчений охоронець Чернігівського державного заповідника (1929–1930 рр.) М.Г. Вайнштейн наголошував, що «Спаський собор духівництвом використовувало як одну з видатних «святинь», при чому на байках «про переховування під долівкою собору останків чернігівських князів, мучеників чимало заробляло». Пізніше «головним джерелом прибутку собору був...погано замуміфікований труп так званого Феодосія Углицького» [17, с. 4]. Головне завдання заповідника М. Вайнштейн бачив у охороні, вивченні та використанні пам'яток у науковому та антирелігійному напрямках. Він запропонував всебічно висвітлити в експозиції собору домонгольську добу (історію створення державності, «прагнення князків до захоплення земельних багатств і підкорення собі людності, насадження всіма засобами християнства й будівництва церков»), провести аналогії з іншими архітектурними пам'ятками візантійського стилю (Успенським собором Києво-Печерської лаври, Михайлівським собором в Києві та ін.). Планувалося окрему частину експозиції присвятити побуту соборного духівництва, його прибуткам, торгівлі «мощами» Феодосія Углицького, «святою» олією та водою [17, с. 4]. Отже в 1929 р. окреслювались головні напрямки діяльності заповідника, формувались концепції перших експозицій.

Наступним вченим охоронцем заповідника (1930–1933 рр.) став І. В. Строкун – вихованець Київського художнього інституту, учень відомих художників Михайла Бойчука, Василя та Федора Кричевських. У перспективному плані роботи на 1930–1932 рр. (до кінця першої п'ятирічки) провідними напрямками роботи заповідника були визначені охоронна, науково-дослідна, популяризаторська, антирелігійна, видавнича та експозиційна діяльність, які базувались на марксистсько-ленінській ідеології. Заповідник «мусить дістати належне собі місце в загальній будівничій конструкції соціалістичної культури республіки» [18, арк. 5]. Відтак, пам'ятки, які відігравали «в минулому ганебну роль затемнювання народних мас»: по-перше, повинні були нести інформацію про історію суспільства та культуру, по-друге, «набути активних форм втручання в життя людності для остаточного

ліквідування посіяної темряви» та активно боротися із «релігійною темрявою», по-третє, стати «джерелом для створення нового марксистського світогляду» [18, арк. 5].

Нова роль пам'яток обумовлювала й нові форми роботи. Головним її напрямком було «не пасивне обслуговування відвідувачів, а активна безпосередня участь відвідувачів в практичному внесенні матеріалів в скарбницю заповідника та активного поширення набутого досвіду» за його межами [18 арк. 5 зв.]. В заповіднику сформували 3 основні відділи: історії архітектури та фрескового малярства, охорони пам'яток, антирелігійний та 2 допоміжні заклади: кабінет з «вивчення відвідувачів» та бібліотеку [18, арк. 6].

Спаський собор входив до складу відділу історії архітектури та фрескового малярства. Серед майбутніх перспектив охоронної діяльності у плані було визначено долучити до пам'яток заповідника інші домонгольські пам'ятки: Борисоглібський собор, Іллінську та П'ятницьку церкви; пам'ятки доби Гетьманщини: Катерининську церкву та будинок Мазепи (Полкову канцелярію). Першочерговим завданням були роботи з консервації пам'яток, що увійшли до складу заповідника в 1929 р. Зокрема, в Спаському соборі упродовж 1930–1931 рр. планували провести ремонт даху, консервацію веж та мурів (тинькування та побілку), укріплення основи пілястр, зведення навколо собору захисного асфальтного ланцюга завширшки 1,5 м, ремонтування та підведення електрики до вартового будинку на Спаському цвинтарі, відкриття та облаштування закиданих землею фундаментів давньоруських прибудов, відкритих М.О. Макаренком в 1923 р. Серед намічених науково-дослідних робіт були зазначені наступні: обстеження стінопису пам'ятки та мурування стін, реставрація двох рідкісних ікон класичного стилю «Ангел-рестратор» XVI ст. та барокової «Покаяння розбійника» XVIII ст., знайдених у вежах собору. Проводилось активне виявлення архівних матеріалів стосовно пам'яток заповідника, замовлялись світлини для оснащення експозиції. Стародавні пам'ятки ставали об'єктами досліджень та екскурсійної роботи, до якої активно залучали працівників місцевих підприємств, творчу інтелігенцію та учнівську молодь міста. Було створено громадську організацію «Друзів заповідника» та започатковано активне співробітництво із міським товариством безвірників [18, арк. 9].

Зовнішнє оформлення Спаського собору під час радянських свят повинно було нагадувати людності, яка збиралась на майдані Диктатури пролетаріату, що унікальна пам'ятка охороняється державою як історико-культурне надбання, таким чином викорінюючи релігійні почуття городян [19, с. 108]. На огорожі Спаського собору планували розмістити великоформатну «газету-масовку». 36 антирелігійних плакатів та 100 антирелігійних гасел замовили в 1931 р. для оформлення пам'яток заповідника [19, с. 111]. Агітаційні плакати у Спаському соборі були при-

биті прямо до ікон ампірного іконостасу, а пояснювальні написи в експозиції були прибиті цвяхами безпосередньо до стін стародавнього собору. Критичні зауваження щодо оформлення експозиції собору, необлаштованості навколишньої території, відсутності контролю за температурно-вологісним режимом пам'ятки були висловлені К.Е. Антиповичем та В.М. Базилевичем, які інспектували заповідник у 1932 р. [19, с. 113]. Із року в рік у плани роботи переходили нереалізовані кошториси нагальних консерваційних та реставраційних робіт. Відсутність належного державного фінансування, ідеологічна заангажованість перекреслили багато творчих починань співробітників заповідника. Хвиля сталінських репресій на початку 30-х рр. XX ст. знищила багатьох українських істориків та краєзнавців, що завдало непоправного удару по історичному краєзнавству в загальнодержавному й регіональному масштабах. Були заарештовані М. Вайнштейн (1931 р.), І. Строкун (1939 р.) та більшість співробітників Чернігівського державного музею. Формально заповідник продовжував існувати та був підпорядкований Чернігівському історичному музею, втім перетворився скоріше у склад музейних предметів. Передача Спаського собору в користування тресту «Главриба» (1937 р.), а пізніше бази «Главмасложирзбуту» (1938 р.) демонструвала позицію місцевого керівництва щодо охорони пам'яток старовини. Таким чином, діяльність Чернігівського державного заповідника, який гучно заявив про своє існування на початку 1930-х рр., поступово зійшла нанівець. Подібна картина спостерігалась в більшості заповідників УСРР.

Отже упродовж 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. Спасо-Преображенський собор поступово змінював своє цільове призначення: кафедральний собор міста, музей Чернігівського державного заповідника, складське приміщення. Еволюція його функціонального призначення повністю відповідала тим глибинним суспільно-економічним та ідеологічним процесам, які відбувались у державі упродовж зазначеного історичного періоду.

ПОСИЛАННЯ

1. Бабенко Л.Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-их рр.) / Л.Л. Бабенко. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. – 549 с.; Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст.–30-ті роки XX ст.) / Олександр Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.; Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917 – 1930-ті роки / В. Пашенко, А. Киридон. – Полтава, 2004. – 336 с.; Киридон А. М. Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років / А. Киридон. – Тернопіль, 2005. – 384 с.; Реабілітовані історією: у 27 т. Чернігівська область / Упорядники: О.Б. Коваленко та ін. – Кн. 3. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 600 с.; Киридон А.М. Руйнування культурних споруд 1920–1930-ті рр.): порушення традиційної ритмології простору / А.М. Киридон // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2013. – Вип. 22. – С. 91–102.
2. Спас Чернігівський: 975-річчю першої писемної згадки про Спас собор у Чернігові...присвяч. / [авт. кол.: А. Доценко (кер.) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 191 с.
3. Тригуб О.О. З історії Борисоглібського собору в Чернігові у 1921 р. / Олександр Тригуб // Сіверянський літопис. – 2015. – № 3. – С. 98–105; Травкіна О.І. До історії чернігівського єпархіально-го складу та крамниці у 20-х роках XX ст. / Ольга Травкіна // Сіверянський літопис. – 2016. – № 2. – С. 54–60.

4. Ванжула О.М. Доля чернігівського Спасо-Преображенського собору за часів міжконфесійного протистояння у 20-х рр. XX ст. / Олена Ванжула // Сіверянський літопис. – 2017. – № 4. – с. 94–107.
5. Непотенко І.В. Корекція просторової традиційності Чернігова у 1920-х рр. / Інна Непотенко // Сіверянський літопис. – 2017. – № 4. – С. 107–115.
6. Радянська влада та православна церква на Чернігівщині у 1919–1930 рр.: зб. док. і матеріалів / Держ. арх. Черніг. обл. [відп. ред. Воробей Р.Б.; упоряд.: А.В. Морозова, Н.М. Полетун]. – Чернігів: вид. Лозовий В. М., 2010. – 407 с.
7. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.): ф. Р - 15, оп. 1 спр. 169, 31 арк.
8. Держархів Чернігівської обл., ф. Р - 593, оп. 1, спр. 52, 157 арк.
9. Держархів Чернігівської обл., ф. Р - 2867, оп. 1, спр. 15, 54 арк.
10. Сведения о поступлениях в Губернскую приходно-расходную кассу Черниговского губфинотдела ценностей, изъятых из церквей и синагог и других молитвенных домов по городу Чернигову с начала кампании по 9 мая 1922 года. – Красное знамя. – 1922. – № 104 (400). – 4 с.
11. Тригуб О.П. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією / Олександр Тригуб. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.
12. Держархів Чернігівської обл., ф. Р - 17, оп. 1, спр. 112, 338 арк.
13. Ванжула О. М. «Вакаційна практика» студентів Чернігівського інституту народної освіти (До історії проведення архітектурно-археологічних досліджень Чернігівського Спасо-Преображенського собору 1923 року) / Олена Ванжула // Сіверянський літопис. – 2015. – № 6. – С. 147–153.
14. Держархів Чернігівської обл., ф. Р - 67, оп. 1, спр. 104, 367 арк.
15. Дубровський В.В. Історико-культурні заповідники та пам'ятки України / В. Дубровський. – Харків: Держ. вид-во України, 1930. – 75 с.
16. Держархів Чернігівської обл., ф. Р - 65, оп. 1, спр. 620, 205 арк.
17. Вайнштейн М. Г. Про використання пам'яток старовини м. Чернігова / М. Вайнштейн // Червоний стяг. – № 1175 (2069). – 3 грудня 1929. – С. 4.
18. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-780, оп. 1, спр. 36, 17 арк.
19. Рига Д. В. Чернігівський державний історико-культурний заповідник у 1929–1933 рр.: невідомі документи з діяльності / Данило Рига // Сіверянський літопис. – 2016. – № 4. – С. 106–116.

Ванжула Е.Н. Черниговский Спасо-Преображенский собор в 1920-х – начале 1930-х гг.

Статья посвящена малоизученному периоду в истории черниговского Спасо-Преображенского собора в 1920-х – начале 1930-х гг. Рассмотрены основные этапы измененной функциональной назначения и роли собора в городской среде Чернигова в контексте антирелигиозной политики советской власти.

Ключевые слова: Спасо-Преображенский собор, православная церковь, соборная община, Чернигов, Черниговский государственный заповедник, советская власть.

Vanzhula O.M. The Chernihiv's Cathedral of the Transfiguration of Our Saviour during the 1920's and early 1930's.

The article is devoted to the little-known period of the history of the Chernihiv Cathedral of the Transfiguration of Our Savior during the 1920's and early 1930's. The main stages of changes in the functional purpose and role of the cathedral in the urban environment of Chernihiv in the context of the anti-religious policy of Soviet power are considered in the article.

Keywords: the Cathedral of the Transfiguration of Our Savior, the Orthodox Church, church community, Chernihiv, Chernihiv State Architecture-Historical Sanctuary, Soviet power.

26.02.2018 р.

